

УДК 341.6

О.П. ГОЛОВКО, Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРАВО ПІДСУДНОГО ЗАХИЩАТИ СЕБЕ ОСОБИСТО АБО ЗА ПОСЕРЕДНИЦТВОМ ОБРАНОГО НИМ САМИМ ЗАХИСНИКА В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: справедливий судовий процес, підсудний, право захищати себе особисто, право захищати себе за посередництвом обраного ним самим захисника

Коли людина перебуває під судом за звинуваченням у скоєнні злочину, йому або їй протистоїть уся міжнародна кримінальна машина. Саме тому, поводження з підсудним є конкретною демонстрацією того, в якій мірі міжнародне співтовариство загалом поважає права окремої особи. Отже, кожен кримінальний процес є перевіркою поваги до прав людини. Кожна держава зобов'язана передавати до руки правосуддя винуватих у вчиненні злочинів. В той же час, коли люди піддаються несправедливому суду, правосуддя не може бути вчинене. Саме за для цього, міжнародне співтовариство розробило норми справедливого кримінального судочинства, які призначені для визначення та захисту прав людини на всіх цих етапах, серед яких одне з важливих займає право підсудного захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника.

Окремі аспекти досліджуваного питання були предметом розгляду ряду українських та зарубіжних науковців. Серед них слід звернути увагу на праці М. Буроменського, Н. Дрьоміної, Д. Кулеби, А. Маєвської, А. Мацко, В. Семенова, Т. Сироїд та ін. Разом із тим, окреме право підсудного на захисника в міжнародному кримінальному процесі ще не було комплексно досліджено. Саме тому, метою статті є наукове дослідження положень між-

народних нормативних актів, а також доктринальні тлумачення поняття права підсудного захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника, що використовується як гарантія прав підсудного на справедливе судочинство в діяльності міжнародних кримінальних судів.

Пункт 3 d) ст.14 Міжнародного пакту [1], п.1 с) ст.7 Африканської хартії прав людини і народів [2], п.2 d) ст.8 Американської конвенції про права людини [3] і п.3 с) ст.6 Європейської конвенції про права людини [4] гарантують право підсудного захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника. Про це ж йдеться у п.4 d) ст.20 і п.4 d) ст.21, відповідно, статутів Міжнародних кримінальних трибуналів для Руанди і колишньої Югославії [5, 6].

У своєму зауваженні загального порядку № 13 за ст.14 Комітет з прав людини підкреслив, що «підсудний або його адвокат повинен мати право... використовувати всі наявні засоби захисту та право оскаржити вирок у справі, якщо вони вважають, що він був несправедливим. У тих випадках, коли виключно з обґрунтованих причин судові процеси проводяться заочно, надзвичайно необхідне суворе дотримання прав на захист» (п.11) [7].

Право доступу до юридичної допомоги має бути дійсно забезпечено, і в тих випадках, коли це право не було дотримано, Комітет з прав людини приходив до висновку, що було порушено п.3 ст.14 [8, 9]. Так було в справі, в якій особа не мала доступу до юридичної допомоги протягом перших десяти місяців її утримання під вартою і, крім того, вона було притягнена до суду заочно [10]. У тих випадках, коли внутрішнє законодавство не дозволяє автору захищати себе особисто, Комітет також знаходив порушення п.3 d) ст.14, який дозволяє підсудному вибирати, хоче він чи вона захищати себе особисто – нехай навіть за допомогою перекладача – або ж щоб захист здійснював адвокат (п.14.2) [11].

Право мати захисника за власним вибором було порушено у справі *Лонес Бургос*, коли

потерпілий був змушений погодитися з *ex officio* призначенням полковника в якості його адвоката [12]. З іншого боку, право вибору згідно з п.3 d) ст.14 «не наділяє підсудного правом вибирати собі захисника з числа наданих йому в порядку надання безоплатної правової допомоги», однак, незважаючи на це обмеження, «влади повинні вживати заходів для того, щоб після того, як його призначать, адвокат забезпечував ефективне представництво підсудного в інтересах правосуддя», що включає «консультації з підсудним і інформування його в тому випадку, якщо захисник має намір відкликати апеляцію або доводити в суді апеляційної інстанції, що для подачі апеляції немає підстав» (п.8.2) [13]. Хоча захисник має право рекомендувати припинити процедуру апеляційного розгляду, він зобов'язаний продовжувати представляти підсудного, якщо останній цього забажає. В іншому випадку підсудний повинен мати можливість зберегти адвоката, оплачуючи його послуги за свій рахунок (п.8.2) [13], (п.10.5) [14]. Таким чином, вкрай важливо у відповідності з п.3 d) ст.14, щоб суд «забезпечив, щоб ведення справи даними адвокатом не було несумісним з інтересами правосуддя», а Комітет сам перевірить, чи є які-небудь ознаки того, що адвокат «не робив найбільш доцільних, на його думку, дій для захисту інтересів даного клієнта» (п.10.5) [14].

Міжамериканський суд з прав людини вирішив, що пункти 2 с), d) та е) ст.8 були порушені у справі *Суареса Росеро*, коли потерпілий перебував в ув'язненні *incommunicado* 36 днів, протягом яких він був позбавлений можливості проконсультуватися з будь-яким адвокатом. Після закінчення укладення *incommunicado* йому дозволили побачення з адвокатом, хоча він «не міг спілкуватися з останнім наодинці і конфіденційно», «оскільки зустрічі проходили в присутності співробітників поліції» [15].

Пункт 2 d) ст.8 був порушений також у справі *Кастільо Петруцці*, під час якого до «потерпілим не допускали адвоката з моменту їх затримання до часу дачі ними показань»

поліції, коли їм «надали призначених судом адвокатів». Коли ж їм, нарешті, дозволили мати «захисника за їх вибором, роль останнього була в кращому випадку другорядною», а доступ до матеріалів справи був їм дозволений лише за день до винесення рішення судом першої інстанції [16].

Що стосується п.1 ст.6 у поєднанні з п.3 ст.6 Європейської конвенції, то Європейський суд постановив, що «явка підсудного має істотне значення як з точки зору права останнього бути заслуханою судом, так і з метою перевірки точності його тверджень і зіставлення їх з показами свідків і потерпілого, інтереси якого належить захищати» (п.35) [17]. Відповідно, «законодавець повинен ... мати можливість не допускати невинуватого відсутності» (п.35) [17].

Не вирішуючи, «чи є в принципі допустимою санкція за таку відсутність у вигляді відмови в праві на юридичну допомогу», Суд встановив у справі *Пуатрімоль*, що ст.6 була порушена, оскільки заявника позбавили права подання апеляції до Апеляційного суду за те, що він не представив поважних пояснень своєї неявки на розгляд. На думку Європейського суду, відмова в праві на юридичну допомогу «була невідповідною даним обставинам», коли заявнику не дозволили навіть бути представленим його захисником (п.35) [17]. Можна також сказати, що згідно з п.3 с) ст.6 Європейської конвенції підсудний, який навмисно уникає особисто з'являтися до суду, все ж зберігає своє право на захист адвокатом (п.35, п.40) [18] (п.35-36) [19].

Крім того, у справі *Пелладоа* Суд підкреслив, що «кожна людина, обвинувачена у кримінальному злочині, має право на захист адвокатом», але що «для забезпечення практичної здійсненності та ефективності цього права, щоб воно не залишалось суто теоретичним, його здійснення не повинно залежати від виконання невинуватих формальних умов: саме суди повинні забезпечити, щоб судовий розгляд був справедливим, і, відповідно, щоб адвокату, який бере участь у розгляді з оче-

видною метою захисту підсудного за його відсутності, була надана можливість захищати його» (п.41) [18].

У справі *Камазінські*, в якому у заявника був захисник, призначений представляти його в судовому розгляді з приводу шахрайства та зловживання, ...Європейський суд зазначив, що «держава не може нести відповідальність за кожну помилку адвоката, призначеного з метою надання юридичної допомоги», і що «з незалежності правового співтовариства від держави випливає, що проведення захисту – це в основному питання взаємовідносин між підсудним і його захисником, незалежно від того, призначається захисник в рамках надання юридичної допомоги чи оплачується приватним чином». На думку суду, «згідно з п.3 с) ст.6 втручання державних компетентних органів вимагається тільки в тих випадках, коли факт незабезпечення адвокатом ефективного представництва очевидний або яким-небудь чином переконливо доведений до їх відома» (п.65) [20].

У даній справі Суд уважно вивчив скарги заявника, що стосуються його захисника, але прийшов до висновку, що «не було ознак того, ... що на досудовій стадії австрійські власті мали привід для втручання з приводу юридичного представництва заявника», і що з наявних у розпорядженні Суду доказів не можна зробити висновок, про те що національні державні органи «знехтували конкретною гарантією надання юридичної допомоги» згідно з п.3 с) ст.6 «або загальною гарантією справедливого розгляду згідно з п.1» (п.69) [20]. Однак в ході самого суду виник спір між заявником та його адвокатом, в результаті якого останній попросив суд звільнити його від ведення даної справи, на що суд відповів відмовою. Хоча «австрійські судові органи були, таким чином, в курсі того, що, на думку Камазінські, умови проведення захисту не були ідеальними», Європейський суд дійшов висновку, що пункти 1 і 3 с) ст.6 не були порушені (п.70–71) [20].

Таким чином, якщо підсудний не має достатніх коштів для оплати послуг адвоката у

разі, коли інтереси правосуддя вимагають його призначення, держава повинна надати адвоката безкоштовно. Призначені судом адвокати повинні виконувати свої обов'язки вільно та добросовісно відповідно до закону, визнаними стандартами та етикою юридичної професії, і кваліфіковано здійснювати свої повноваження з представництва інтересів підсудного на суді. Вони повинні мати можливість консультувати та представляти інтереси підсудних осіб відповідно до загальноновизнаних правил професійної етики, без обмежень, впливу, тиску або недоречного втручання з будь-якого боку (п.34) [21].

Якщо інтереси підсудного представлені призначеним адвокатом: 1) суд або інший компетентний орган повинні гарантувати, що призначений адвокат володіє досвідом і компетентністю, а також знаннями, що відповідають характеру злочину, в якому обвинувачується особа; 2) суд або інший компетентний орган не повинні заважати призначеному адвокату ефективно виконувати свої обов'язки, наприклад, не дозволяючи підсудному спілкуватися з ним (п.6.3) [22].

При цьому, підсудні повинні мати достатній час і умови для підготовки свого захисту (п.32) [21], (п.5.4 и п.5.6) [23], (п.8.4) [24]: 1) поняття «достатнього часу», залежить від обставин кожної справи. Якщо захисник обґрунтовано вважає, що часу для підготовки захисту недостатньо, він повинен клопотати про перенесення дати судового розгляду; 2) трибунал або суд зобов'язані задовольняти обґрунтовані клопотання про перенесення дати розгляду справи у суді, зокрема, коли підсудний обвинувачується у вчиненні тяжкого злочину та йому потрібен додатковий час для підготовки свого захисту; 3) «достатні можливості» повинні включати в себе доступ до документів та інших доказів, а також до всіх матеріалів справи, що необхідні підсудному для підготовки обґрунтування своєї позиції; 4) «достатні можливості» повинні включати в себе доступ до документів та інших доказів, а також всіх матеріалів, які сторона

звинувачення планує представити в суді або проти підсудного, або в його виправданні. Виправдувальні матеріали повинні розумітися не тільки як матеріали, що встановлюють невинність, але також як будь-які інші докази, які можуть допомогти стороні захисту (наприклад, вказівки на те, що зізнання не було добровільним); 5) «достатні можливості» включають в себе також можливість залучення адвоката та спілкування з ним.

У той же час, незважаючи на те, що право на захист також означає право не примушувати приймати призначеного адвоката [25, 26] і відмовлятися від допомоги будь-якого адвоката, право захищати себе особисто не абсолютно (п.37) [21]. Будь-яке обмеження права підсудного захищати себе особисто повинне мати об'єктивну та достатньо серйозну причину, і не повинно виходити за межі необхідності дотримання інтересів правосуддя. Однак в окремих випадках інтереси правосуддя можуть вимагати призначення адвоката всупереч бажанню підсудного. До них належать такі випадки: 1) коли підсудний в значній мірі та постійно перешкоджає належному веденню судового розгляду; 2) коли підсудному пред'явлено обвинувачення у вчиненні тяжкого злочину, і він не здатний діяти у власних інтересах; 3) коли в разі засудження існує можливість призначення покарання у вигляді смертної кари [27–30]; 4) випадки, коли необхідно захистити уразливих свідків від подальших страждань і залякування в результаті питань, що задаються підсудними. У цих випадках, навіть якщо підсудний заперечує проти представлення своїх інтересів адвокатом за власним вибором або призначеним адвокатом, суд повинен призначити адвоката [31].

Коли інтереси підсудного не представлені адвокатом в ході судового розгляду у кримінальній справі, суд (трибунал) повинен повідомити йому про право на допомогу адвоката. Для забезпечення ефективності такого повідомлення воно повинно бути зроблено завчасно, з тим, щоб забезпечити достатній час і можливість для підготовки захисту.

Таким чином, право підсудного на захист у міжнародному кримінальному процесі означає, що всі підсудні мають право на захист від обвинувачення та право на достатній час і можливість для підготовки свого захисту. Підсудний може захищатися самостійно або за посередництвом обраного ним самими захисника, при цьому: 1) підсудний повинен бути проінформований про це право; 2) ці два види захисту (особисто та за посередництвом адвоката) не є взаємовиключними. Підсудний, який користується допомогою адвоката, має право інструктувати адвоката щодо ведення його справи в межах його професійних обов'язків, а також давати свідчення від свого власного імені.

Незважаючи на те, що право на захист також означає право не примушувати приймати призначеного адвоката та відмовлятися від допомоги будь-якого адвоката, право захищати себе особисто не абсолютно, будь-яке обмеження права підсудного захищати себе особисто повинне мати об'єктивну та достатньо серйозну причину, і не повинно виходити за межі необхідності дотримання інтересів правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Права людини : Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. – 2-е вид. – К. : Юрінформ, 1992. – С. 33–41.
2. Африканская Хартия прав человека и народов : договор, принятый Организацией африканского единства : от 26.06.1981 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>.
3. Американская конвенция о правах человека : от 22.11.1969 г. : Межамериканская конвенция по правам человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>.
4. Конвенция про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 р. //

Офіційний вісник України. – 1998. – № 13; – 2006. – № 32.

5. Международный трибунал по Руанде : Устав от 08.11.2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/law/ictt/charter.shtml>.

6. Международный трибунал по Бывшей Югославии : Устав от 25.05.1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml>.

7. Подборка замечаний общего порядка Организации Объединенных Наций. – С. 201.

8. Communication No. R.2/8, B. Weismann Lanza and A. Lanza Perdomo v. Uruguay (Views adopted on 3 April 1980), в UN doc. GAOR, A/35/40. – 118 p. (para. 16).

9. Communication No. R.1/6, M. A. MillánSequeirav. Uruguay (Views adopted on 29 July 1980), *ibid.* – 131 p. (para. 16).

10. Communication No. R.7/28, I. Weinberger v. Uruguay (Views adopted on 29 October 1980), в UN doc. GAOR, A/36/40. – 119 p. (para. 16).

11. Сообщение № 526/1993, М. и Б. Хилл против Испании : соображения приняты 2.04.1997 г. // Документы Организации Объединенных Наций, Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, A/52/40. – Т. 2. – С. 17.

12. Communication No. R.12/52, S. R. López Burgos v. Uruguay (Views adopted on 29 July 1981), в UN doc. GAOR, A/36/40. – 183 p. (para. 13).

13. Сообщение № 356/1989, Т. Коллинз против Ямайки : соображения приняты 25.03.1993 г. // Документы Организации Объединенных Наций, Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, A/48/40. – Т. 2. – С. 85.

14. Сообщение № 461/1991, Дж. Грэхем и А. Моррисон против Ямайки (соображения приняты 25.03.1996 г.) // Документы Организации Объединенных Наций, Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, A/51/40. Т. II. – С. 50.

15. I-A Court HR, SuárezRosero case v. Ecuador : judgment of November 1997, in OAS

doc. OAS/Ser.L/V/III.39, doc. 5, 1997 Annual Report I-A Court HR, p.301, para. 83 в сочетании с подпунктами g) и h) пункта 34. – С. 292.

16. I-A Court HR, Castillo Petruzzi et al. case v. Peru : judgment of May 30, 1999, Series C, No. 52, pp. 203–204, paras. 146–149 в сочетании с пунктом 141. – С. 202.

17. Eur. Court HR, Case of Poitrimol v. France : judgment of 23.11.1993, Series A, No. 277-A. – P. 15.

18. Eur. Court HR, Case of Pelladoah v. the Netherlands : judgment of 22.09.1994, Series A, No. 297-B.

19. Eur. Court HR, Case of van Geyselghem v. Belgium : judgment of 21.01.1999, Reports 1999-I. – P. 140–141.

20. Eur. Court HR, Kamasinski Case : judgment of 19.12.1989, Series A, No. 168. – P. 32–33.

21. Комитет по правам человека : замечание общего порядка № 32.

22. Комитет по правам человека : мнение от 27.03.2004 г., Аругюнян против Узбекистана, сообщение № 917/2000.

23. Комитет по правам человека : мнение от 29.03.2005 г., Морэ против Анголы, сообщение № 1128/2002.

24. Комитет по правам человека : мнение от 27.07.1992 г., Райт против Ямайки, сообщение № 349/1989.

25. Комитет по правам человека : мнение от 29.06.1981 г., Садис де Лопес против Уругвая, сообщение 52/1979.

26. Комитет по правам человека : решение от 29.03.1983 г., Эстрелла против Уругвая. Сообщение 74/1980.

27. Комитет по правам человека : мнение от 6.11.2003 г., Курбанов против Таджикистана, сообщение № 1096/2002.

28. Комитет по правам человека : мнение от 30.03.1989 г., Робинсон против Ямайки, сообщение № 223/1987.

29. Комитет по правам человека : мнение от 23.03.1999 г., Браун против Ямайки, сообщение № 775/1997.

30. Комитет по правам человека : мнение от 7.08.2003 г., Алиев против Украины, сообщение № 781/1997.

31. Европейский суд по правам человека : постановление от 25.09.1992 г., Круассан против Германии, жалоба № 13611/88.

Головко О. П. Право підсудного захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника в міжнародному кримінальному процесі / О. П. Головко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 231–236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gormpkr.pdf>

Висвітлено окремі особливості справедливого судового процесу в міжнародному кримінальному судочинстві. Зосереджено увагу на розгляді права підсудного на захист, як складового гарантії справедливого судового процесу в міжнародному кримінальному судочинстві. Наведено практику Європейського суду з прав людини, а також практика Міжнародного кримінального суду, Міжнародних трибуналів Руанди та колишньої Югославії.

***

Головко О.П. Право подсудимого защищать себя лично или при посредничестве выбранного им самим защитника в международном уголовном процессе

Освещены отдельные особенности справедливого судебного процесса в международном уголовном судопроизводстве. Сосредоточено внимание на рассмотрении права подсудимого на защиту, как составляющей гарантии справедливого судебного процесса в международном уголовном судопроизводстве. Приведена практика Европейского суда по правам человека, а также практика Международного уголовного суда, Международных трибуналов Руанды и бывшей Югославии.

***

Golovko O.P. The Right of the Accused to Defend Himself in Person or Through His Own Choosing in International Criminal Proceedings

Highlight certain features of a fair trial in international criminal proceedings. On addressing the defendant's right to a defense, as a component of a fair trial guarantees in international criminal legal procedure production focused. See the European Court of Human Rights, as well as the practice of the International Criminal Court, the three International Tribunals of Rwanda and the former Yugoslavia.

Форум права